

Michał Zwierzykowski

Sejm i sejmiki Rzeczypospolitej w XVIII wieku w dorobku historiografii

Historia Slavorum Occidentis 2(5), 58-75

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MICHAŁ ZWIERZYKOWSKI (POZNAŃ)

SEJM I SEJMIKI RZECZYPOSPOLITEJ W XVIII WIEKU W DOROBKU HISTORIOGRAFI^{*}

W 2009 roku upłynęła 180. rocznica ogłoszenia pierwszego, wstępnego rysu dziejów sejmu i sejmików, którego autorem był w 1829 roku ks. Idzi Presiowski. Podczas uroczystości w warszawskiej szkole pijarskiej wygłosił on wykład pod tytułem: „Krótka wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce”. Ponieważ Presiowski urodził się w 1805 roku, sejm i sejmiki szlacheckie były już dla niego jedynie przedmiotem badań naukowych, a nie instytucjami znanymi z autopsji, jego wywody, choć bardzo ogólne i w wielu kwestiach błędne, uznać można za pierwszy tekst historiograficzny poświęcony staropolskiemu parlamentaryzmowi. Wykład wydany został drukiem dopiero w 1861 roku w Krakowie, w drukarni „Czasu”, przez Kazimierza Turowskiego¹. Przełom lat 50. i 60. XIX wieku to początek prac nad dziejami sejmów i sejmików Rzeczypospolitej szlacheckiej, zaznaczony wydaniem przez Jozafata Ohryzkę przedruku pijarskiej edycji *Volumina legum*² oraz pierwszymi poświęconymi sejmom artykułami poznańskiego historyka Leona Wegnera³.

* Tekst jest uzupełnioną i poszerzoną wersją artykułu opublikowanego w 2011 roku w czasopiśmie „Teki Sejmowe” (M. Zwierzykowski, *Sejm i sejmiki Rzeczypospolitej w XVIII wieku. Stan badań i postulaty badawcze*, Teki Sejmowe [dalej cyt. TS] 1 (2010) [druk: 2011], s. 80–92).

¹ I. Presiowski, *Krótka wiadomość o sejmach i sejmikach przedsejmowych w dawnej Polsce*, Kraków 1861.

² *Volumina legum*, t. I–VIII, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859–1860.

³ Jego artykuł poświęcony udziałowi Jana Ostroroga w zjeździe walnym za Kazimierza Jagiellończyka ukazał się już w 1860 roku. Szereg późniejszych dotyczy parlamentaryzmu

Okrągła rocznica, przypadająca na obrady XVIII Powszechnego Zjazdu Historyków, sprawiła, że refleksja nad dorobkiem historiografii polskiej w zakresie dziejów parlamentaryzmu była w pełni uzasadniona. Tym bardziej, że od poprzedniego bilansu badań w 1992 roku upłynęło 17 lat. Materiały z odbytej w 1992 roku konferencji ukazały się drukiem w 1995 roku, dla XVIII wieku zawierają niestety jedynie analizę okresu 1764–1786 – brak omówienia czasów saskich oraz ostatnich sejmów Rzeczypospolitej⁴. Podczas XVIII Powszechnego Zjazdu w Olsztynie piszący te słowa wygłosił referat podsumowujący dorobek badawczy nad dziejami XVIII-wiecznych sejmików i sejmu. Dorobek historiografii parlamentaryzmu staropolskiego z XVI i XVII wieku omówił wówczas Robert Kołodziej z Uniwersytetu Wrocławskiego, parlamentaryzmem litewskim zajął się Andrzej B. Zakrzewski z Uniwersytetu Warszawskiego, a senatem staropolskim Andrzej Korytko z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Na podstawie olsztyńskiego wystąpienia piszący te słowa opracował krótki artykuł opublikowany w 2011 roku w czasopiśmie „Teki Sejmowe”⁵. Przeprowadzona została w nim analiza ponad tysiąca

w wieku XVIII. Są to między innymi prace: L. Wegner, *Konfederacja województw wielkopolskich poznańskiego, kaliskiego, gnieźnieńskiego i ziemi wschowskiej dnia 20 sierpnia 1792 r. w mieście Środzie zawiązana*, Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego 2 (1863), s. 413–716; tenże, *Dzieje dnia trzeciego i piątego maja 1791 r.*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego 3 (1865), s. 185–601; tenże, *Sejm grodzieński ostatni. Ustęp od 26 sierpnia do 23 września 1793 roku*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego 4 (1866), s. 185–601; tenże, *Stanisław Reytan na sejmie warszawskim z roku 1773*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego 11 (1873).

⁴ Z. Zielińska, *Sejmy polskie z lat 1764–1786*, [w:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 107–116 oraz W. Filipczak, *Uwagi o funkcjonowaniu „wolnych” sejmów okresu Rady Nieustającej (1778–1786)*, [w:] *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach, W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 117–126. W publikacji zabrakło analizy historiografii poświęconej sejmom czasów saskich oraz Sejmowi Wielkiemu i grodzieńskiemu 1793 r., a także sejmikom w całym XVIII wieku. Sejmikami w XVIII wieku zajmował się podczas konferencji W. Kriegseisen, ostatnimi sejmami Rzeczypospolitej Z. Szcząska, jednak nie dostarczyli tekstów referatów. Omówienie stanu badań nad sejmem czasów saskich dał W. Kriegseisen we wstępie do swojej książki *Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku)*. *Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*, Warszawa 1995.

⁵ M. Zwierzykowski, *Sejm i sejmyki Rzeczypospolitej w XVIII wieku. Stan badań i postulaty badawcze*, TS 1 (2010) [druk: 2011], s. 80–92. Swoje referaty opublikowali również: R. Kołodziej, *Parlamentaryzm szlachecki w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku. Stan badań i postulaty*, TS 1 (2010), s. 53–63; A.B. Zakrzewski, *Osiągnięcia i problemy badań nad parlamentaryzmem Wielkiego Księstwa Litewskiego*, TS 1 (2010), s. 40–52; A. Korytko, *Senat Rzeczypospolitej XVI–XVIII w. Stan badań i postulaty badawcze*, TS 1 (2010), s. 64–79).

zgrupowanych wówczas wpisów bibliograficznych w bazie polskojęzycznych publikacji poświęconych parlamentaryzmowi, opublikowanych w XIX, XX i XXI wieku (do 2008 roku). Spośród nich wyselekcjonowano 367 publikacji, w całości lub w części dotyczących sejmów i sejmików w wieku XVIII oraz kilkadziesiąt dotyczących ich recenzji⁶. 62 książki i artykuły pochodziły sprzed 1945 roku, pozostałe zostały opublikowane w latach 1945–2008 – z tego aż 131 publikacji pochodziło z lat 1992–2008. Zastrzeżono wówczas, że zgromadzona bibliografia nie obejmuje wszystkich, niezwykle rozproszonych publikacji.

Po tej wstępnej analizie paląca okazała się potrzeba opracowania obszernego zestawienia, obejmującego całościowo dorobek bez mała 200 lat pracy historyków nad dziejami staropolskiego parlamentaryzmu. Funkcjonujące w obiegu naukowym dwie bibliografie, obejmujące znacznie szersze ramy chronologiczne, zawierały niezwykle istotne luki i błędy w zakresie epoki nowożytnej⁷. W dotychczasowym dorobku historiografii brak było również większej liczby opracowań podsumowujących i analizujących wcześniejszy dorobek badań nad parlamentaryzmem. W wyniku związanej w Olsztynie współpracy z Robertem Kołodziejem w 2012 roku powstała drukowana *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, obejmująca okres od schyłku XV do końca XVIII wieku.

W pierwszej części, zbierającej dorobek edytorstwa źródeł dotyczących parlamentaryzmu, uwzględniono 195 pozycji bibliograficznych, łącznie 244 woluminów i drobniejszych publikacji. 73 z nich zostały wydane w XIX wieku, do 1918 roku, w okresie międzywojennym (1919–1939) opublikowano 10, w latach 1944–1999 aż 101, a w latach 2000–2011 – 60. Zaledwie 67 pozycji poświęconych jest w całości lub częściowo wiekowi XVIII.

Pierwszoplanową rolę odgrywają z całą pewnością tomy obejmujące dorobek XVIII-wiecznych sejmów – teksty konstytucji w przedruku Jozafata Ohryzki (sejmy od 1696 do 1780)⁸ oraz wydawnictwach PAU w Krakowie

⁶ Recenzje nie zostały uwzględnione w liczbie publikacji, uczyniono to jedynie w przypadku obszernych artykułów recenzyjnych.

⁷ *Dzieje parlamentaryzmu w Polsce XV-XVIII w. (Materiały bibliograficzne)*, Warszawa 1985, oprac. K. Zieliński, Warszawa 1985 – wydane przez Centralną Bibliotekę Wojskową; E. Mierzwa, *Bibliografia do dziejów sejmu i samorządu*, TS 1 (2010), s. 156–240 – bibliografia liczy co prawda bez mała 2000 publikacji, ale obejmuje znacznie szerszy zakres chronologiczny, uwzględnia w jednym miejscu wydawnictwa źródłowe i literaturę, wiele pozycji występuje kilkakrotnie z różnymi błędami itp.

⁸ *Volumina legum*, t. VI–VIII, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860.

(sejmy 1782, 1784, 1786 i Sejm Wielki)⁹ i PTPN w Poznaniu (sejm grodzieński 1793 roku)¹⁰. Warto wspomnieć również o indeksie osobowym do tomów I–IX opracowanym przez Marka Wolińskiego, który przynajmniej częściowo ułatwia pracę z ogromnym materiałem źródłowym¹¹. Obszerna, nowa edycja konstytucji sejmów staropolskich, realizowana przez krakowskie środowisko historyczno-prawne, doprowadzona niedawno do 1640 roku, daleka jest jeszcze od sejmów XVIII-wiecznych. Odrębnie wskazać należy na liczne edycje i reprinty Konstytucji 3 Maja, która budziła i nadal budzi ogromne zainteresowanie. Dla badaczy dziejów sejmów niezbędne i fundamentalne są wydawnictwa diariuszy – do tej pory wydane zostały te obejmujące: sejm 1701/1702¹², 1703¹³, Walną Radę Warszawską 1710¹⁴, sejmy 1726¹⁵, 1746¹⁶, 1748¹⁷, 1750, 1752, 1754 i 1758¹⁸. Diariusz Sejmu Wielkiego ze starodruków wydawany jest w wersji elektronicznej przez Bibliotekę Kórnicką i udostępniony w ramach Wielkopolskiej Biblioteki Cyfrowej. Trwają również prace nad wydaniem diariusza sejmu grodzieńskiego 1793 roku pod kierunkiem Henryka Olszewskiego¹⁹. Nie można również nie wspomnieć o monumentalnej edycji materiałów do dziejów Sejmu Czteroletniego opracowanej przez Janusza Wolińskiego, Jerzego Michalskiego i Emanuela Rostworowskiego²⁰.

⁹ *Volumina legum*, t. IX, wyd. Komisja Prawnicza Akademii Umiejętności, Kraków 1889.

¹⁰ *Volumina legum*, t. X, Poznań 1952.

¹¹ *Inwentarz osobowy do tomów I–IX Volumina legum*, oprac. M. Woliński, wstęp T. Leniczewski, Warszawa 2007.

¹² *Diariusz Sejmu Walnego 1701–1702*, wyd., przedm. i przyp. opatrzył P. Smolarek, Warszawa 1962.

¹³ *Diariusz sejmu lubelskiego extraordinarynego dwuniedzielnego die 19 junii anno 1703 zaczętego*, [w:] Teka Gabriela Junoszy Podoskiego, t. I, wyd. K. Jarochoński, Poznań 1854, s. 78–109.

¹⁴ *Diariusz Walnej rady warszawskiej z roku 1710*, wyd. R. Mienicki, Wilno 1928.

¹⁵ *Dyariusze sejmowe*, cz. I: 1581, 1681, 1726, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1900 (Teki Pawińskiego, t. VI).

¹⁶ *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. I: *Diariusz sejmu z roku 1748*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1911.

¹⁷ *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. II: *Diariusz sejmu z roku 1746*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1912.

¹⁸ *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. III: *Diariusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937.

¹⁹ H. Olszewski, *O sejmie grodzieńskim 1793 roku i wydawnictwie jego diariusza*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczak, Kraków 1999, s. 87–100.

²⁰ *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego*, t. I–VI, oprac. J. Woliński, J. Michalski, E. Rostworowski, Wrocław 1955, 1959–1961, 1964, 1969. Relacja poświęcona sejmowi

Od XIX wieku równoległe z dyskusją naukową rozpoczęła się realizacja edycji akt sejmikowych. Zapoczątkowała je w 1861 roku bardzo fragmentaryczna edycja dokumentów sejmikowych z terenu wschodnich województw Rzeczypospolitej – wołyńskiego, kijowskiego, braclawskiego i czernichowskiego – w ramach serii „Archiv Jugo-Zapadnoj Rossii”. W latach 1861–1910 w Kijowie ukazały się 3 tomy obejmujące wiek XVII i początek XVIII²¹. W podobny sposób w latach 1867–1909 historycy rosyjscy w ramach Akt Wileńskiej Komisji Archeograficznej rozpoczęli wydawanie wyboru różnych akt sejmikowych, niestanowiących jednak odrębnej, programowej edycji²².

Pierwszą inicjatywę polskich wydawców w 1887 roku stanowiła edycja laudów i instrukcji sejmików ziemi dobrzyńskiej, przygotowana przez Franciszka Kluczyckiego²³. W 1888 roku ukazało się monumentalne, czterotomowe dzieło, obejmujące całość akt sejmikowych kujawskich, poprzedzonych odrębnym tomem wstępnym, zawierającym obszerną monografię sejmiku. Wydał je jeden z najwybitniejszych badaczy sejmików Adolf Pawiński²⁴. Wiek XX był świadkiem kolejnych edycji. Ukazały się drukiem akta sejmikowe województwa ruskiego z lat 1572–1772 wydane przez Antoniego Prochaskę w latach 1909–1928, akta sejmikowe halickie wydane w latach 1931–1935 przez Antoniego Prochaskę oraz Wojciecha Hejnosza²⁵, a także pierwszy tom edycji akt sejmikowych krakowskich wydany w 1932 roku przez Stanisława Kutrzebę²⁶. Przed II wojną światową zostały również przygotowane

1793 roku zob. też: A. Trębicki, *Opisanie sejmu ekstraordynaryjnego podziałowego roku 1793 w Grodnie; O rewolucji roku 1794*, oprac. J. Kowecki, Warszawa 1967.

²¹ *Archiv Jugo-Zapadnoj Rossii*, cz. 2, t. I: *Postanowljenija dworjanskich prowincjalnych sejmikow w Jugozapadnoj Rossii*, Kijew 1861; t. II: *Akty dlja istorii prowincjalnych sejmikow Jugo-Zapadnawo kraja wo wtoroj połowinie XVII wieka*, Kijew 1888; t. III: *Postanowljenija prowincjalnych sejmikow Jugo-Zapadnoj Rossii w 1698-1726 godow*, Kijew 1910.

²² *Akty izdawajemyje Wilenskoju Kommissjeju dlja Razbora Driewnich Aktow*, t. II, Wilno 1867, t. III, Wilno 1870, t. XXI, Wilno 1894, t. XXXIV, Wilno 1909.

²³ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887.

²⁴ *Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta do nich służące. Lauda i instrukcje 1572-1795*, t. II-V, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1888.

²⁵ *Archiwa Grodzkie i Ziemskie*, t. XX-XXII (t. I: *Lauda wiszeńskie 1572-1648*; t. II: *Lauda wiszeńskie 1648-1673*; t. III: *Lauda wiszeńskie 1673-1732*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1909–1914), t. XXIII: *Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie, sanockie 1731-1772*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1928, t. XXIV: *Lauda sejmikowe halickie 1575-1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931, t. XXV: *Lauda sejmikowe halickie 1696-1772*, wyd. W. Hejnosz, Lwów 1935.

²⁶ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. I: *1572-1620*, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932. Kutrzeba jako pierwszy poszerzył zakres akt sejmikowych, uwzględniając również

do druku przez Wojciecha Hejnosza akta sejmikowe województwa bełskiego, jednak działania wojenne przerwały końcowe prace redaktorskie. Do dziś zachował się jedynie pierwodruk pierwszej części, wykonany na potrzeby prac redakcyjnych, oraz rękopis pozostałych materiałów, przechowywane w Bibliotece Ossolińskich we Wrocławiu – obecnie w Poznaniu i Wrocławiu trwają prace nad przygotowaniem tej edycji do druku, z uzupełnieniem o wyniki dodatkowych, rozległych kwerend. Do edycji niewątpliwie nowoczesnych i wzorcowych zaliczyć należy przygotowane przez Adama Przyboisia kolejne tomy akt krakowskich²⁷, opublikowane w latach 1957–1962 przez Włodzimierza Dworzaczka akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego²⁸, jak również wydane w 2002 roku przez Jarosława Stoliczkiego akta sejmiku podolskiego na wygnaniu – edycje te nie dotyczą jednak wieku XVIII. Wspomnieć należy również wydawane od 1955 roku „Akta stanów Prus Królewskich” oraz „Protokoły Sejmiku Generalnego Prus Królewskich” – wydawnictwo to nie wyszło jednak jeszcze poza połowę XVI wieku. W 2008 roku nastąpił przełom w wydawnictwach akt sejmikowych z wieku XVIII, w postaci obszernej edycji obejmującej całokształt różnorodnych materiałów sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1696–1732 – są w nim również uwzględnione najważniejsze dokumenty oficjalne wszystkich kampanii przedsejmowych (instrukcje królewskie na sejmiki, liczne listy rozsyłane do sejmików przez króla i najważniejszych dygnitarzy)²⁹. Edycja ta spotkała się z niezwykle żywym i przychylnym przyjęciem, które dokumentują liczne recenzje³⁰. W fazie przygotowań do druku znajduje się kolejny tom tej edycji, obejmujący akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego za lata 1733–1763. Niezwykle istotne miejsce w dorobku edytorским zajmują wydane już dwa tomy akt zjazdów stanów Wielkiego Księstwa

inne, poza laudami i instrukcjami, materiały.

²⁷ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. II: 1621-1660, t. III: 1661-1673, t. IV: 1674-1680, t. V: 1681-1696, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Kraków 1953-1983.

²⁸ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. I: 1572-1632 – vol. I: 1572-1616, vol. II: 1616-1632, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957-1962.

²⁹ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.

³⁰ Z. Chodyła, RH 75 (2009), s. 206–215; U. Kosińska, KH 117 (2010), nr 3, s. 140–146; T. Adamczyk, Z *Dziejów Prawa* 3 (11), Katowice 2010, s. 201–203; J. Dygdała, WO 26 (2010), s. 126–130; A. Perłakowski, SZ 48 (2010), s. 188–190; A. Korytko, TS 1 (2010), s. 135–138.

Litewskiego, z których pierwszy obejmuje również akta okresów bezkrólewii w XVIII wieku³¹.

Osobno wspomnieć należy liczącą już ponad 20 tomów o różnej objętości serię edycji źródłowych przygotowywanych przez Henryka Kocója – zawierają one różnego rodzaju korespondencję dyplomatyczną i relacje dotyczące funkcjonowania polskiego sejmu w latach 1788–1793, postrzeżanego z perspektywy zagranicznych dyplomatów w Polsce.

Nie sposób pominąć również trzech tomów edycji wierszy politycznych z okresu sejmu delegacyjnego, Sejmu Czteroletniego oraz konfederacji targowickiej i sejmu 1793 roku, przygotowanych przez Krystynę Maksimowicz i Barbarę Wolską³². Interesującym przedsięwzięciem edytorskim jest także obszerny wybór fragmentów konstytucji sejmowych i akt sejmikowych poświęconych Żydom w dawnej Rzeczypospolitej, przygotowany przez Annę Michałowską-Mycielską³³.

Część dotycząca literatury zamieszczona w *Bibliografii Parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej* obejmuje łącznie 2144 pozycje bibliograficzne – są to zarówno książki, albumy, jak i artykuły w czasopismach oraz pracach zbiorowych. Pierwsze obserwacje dotyczyły liczby publikacji wydanych w poszczególnych przedziałach czasowych. W XIX wieku, do 1918 roku ukazało się łącznie 113 tekstów (to jest ok. 1 rocznie), w latach 1919–1939 były to 72 teksty (ok. 4 rocznie), w latach 1944–1999 już 1278 tekstów (ponad 22 rocznie), by w początku wieku XXI osiągnąć liczbę 681 (ponad 56 publikacji rocznie). Widać wyraźnie zdecydowany, nieustanny wzrost liczby publikacji, szczególnie znaczący od lat 90. XX wieku. Analiza języka publikacji zestawionej z miejscem wydania dostarcza kolejnych obserwacji. Oprócz przytłaczającej liczby 1805 tekstów w języku polskim ponad 200 ukazało się w językach: angielskim, litewskim, białoruskim, niemieckim, ukraińskim, francuskim,

³¹ *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewii (1572–1576, 1586–1587, 1632, 1648, 1696–1697, 1706–1709, 1733–1735, 1763–1764)*, oprac. H. Lulewicz, Warszawa 2006.

³² *Wiersze polityczne czasu konfederacji targowickiej i sejmu grodzieńskiego 1793 roku*, oprac. K. Maksimowicz, Gdańsk 2008; *Wiersze polityczne pierwszego rozbioru i sejmu delegacyjnego 1772–1775*, oprac. B. Wolska, Warszawa 2001; *Wiersze polityczne Sejmu Czteroletniego*, cz. 1: 1788–1789, cz. 2: 1790–1792, z papierów Edmunda Rabowicza, oprac. K. Maksimowicz, Warszawa 1998.

³³ *Sejmy i sejmiki koronne wobec Żydów. Wybór tekstów źródłowych*, oprac. A. Michałowska-Mycielska, Warszawa 2006.

rosyjskim, włoskim, czeskim, a nawet szwedzkim. Ze względu na miejsce wydania liczby te prezentują się następująco – 1844 teksty wydano drukiem w Polsce lub na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w okresie zaborów, 77 na Litwie, 53 na Białorusi, 32 na Ukrainie, 30 w USA, 28 w Niemczech, 25 w Wielkiej Brytanii, 16 w Rosji, 11 we Francji, 8 w Austrii, 7 we Włoszech, 5 w Czechach, 3 w Belgii, 2 w Hiszpanii i po 1 w Szwecji, Finlandii oraz Kanadzie. Już pobieżna analiza pokazuje, że dostępność informacji o dziejach parlamentaryzmu Rzeczypospolitej w językach obcych wciąż nie jest zadowalająca, choć znacząca jest na tym polu aktywność uczonych polskich, którzy opublikowali wiele tekstów w języku angielskim, francuskim i niemieckim. Ostatnią, nie mniej interesującą płaszczyzną analizy był podział poszczególnych tekstów na podstawowe okresy dziejów parlamentaryzmu. W obliczeniach nie uwzględniono prac o charakterze syntetycznym oraz tych, które w sposób znaczący przekraczają jedną epokę – najczęściej tego typu teksty dotyczyły wieków XVII i XVIII. Łącznie do analizy zaklasyfikowano 1687 tekstów. Najmniej, bo tylko 64, dotyczy wieku XV i czasów wcześniejszych (warto tu jednak zaznaczyć, że liczba ta zgodnie z założeniami *Bibliografii* jest jedynie cząstkowa). Wiekowi XVI dotyczy 267 publikacji, wiekowi XVII poświęcono aż 595 publikacji (w tym również te, dotyczące epoki Wazów, rozpoczynające się od 1587 roku), podczas gdy do pierwszej części wieku XVIII, do 1763 r., odnoszą się jedynie 124 teksty. Najczęściej zajmowano się epoką stanisławowską, to jest latami 1764–1795, a w szczególności okresem obrad Sejmu Wielkiego (1788–1792) i Konstytucją 3 Maja – aż 637 tekstów. Jak widać z powyższych obliczeń, dorobek historiografii w zakresie badań nad instytucjami parlamentarnymi w XVIII wieku jest już pokaźny i liczy łącznie 885 pozycji bibliograficznych. Dalszych bez mała 200 dotyczy spraw XVIII-wiecznych częściowo. Przytłaczająca jest bez wątpienia przewaga publikacji dotyczących czasów stanisławowskich, a w szczególności Sejmu Wielkiego i Konstytucji 3 Maja oraz sejmu grodzieńskiego 1793 roku.

W tym miejscu przychodzi czas na nieco dokładniejszą analizę tej części dorobku historiografii parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej, która dotyczy XVIII wieku. Uwagę, z powodu ograniczeń objętości tekstu, skupimy jedynie na syntezach i monografiach oraz najistotniejszych artykułach. Szczegółowy wykaz znajdzie Czytelnik w *Bibliografii* – w niniejszym opracowaniu uwzględniono również kilka najważniejszych książek wydanych drukiem już po ukazaniu się *Bibliografii*.

Pierwsze z pytań, jakie przychodzi na myśl, to pytanie o stan opracowania dziejów poszczególnych sejmów, jakie odbyły się lub miały odbyć w XVIII wieku. Chronologia sejmów w latach 1700–1793, którą zajmowali się dotąd Władysław Konopczyński (1948), Zbigniew Radwański (1949) i Henryk Olszewski (1957) – obejmuje 50 sejmów³⁴. Do tej liczby doliczyć można jeszcze pierwszą elekcję Stanisława Leszczyńskiego z 1704 roku oraz walną radę warszawską z 1705 roku – pomijane w dotychczasowych zestawieniach. Łącznie daje to liczbę 52 sejmów, które powinny doczekać się monografii. Jak wygląda stan badań z tej perspektywy?

Do 2012 roku ukazało się 10 syntez dziejów sejmu staropolskiego, autorstwa lub pod redakcją: Idziego Presiowskiego (1829–1861), Nikołaja Karejewa (1893), Stanisława Kutrzeby (1923), Bogusława Leśnodorskiego (1959), Marka Boruckiego (1972), Władysława Czaplińskiego (1984), Juliusza Bardacha (1993, 1997 red.) oraz Wojciecha Kriegseisena (dzieje sejmu do 1763 roku – 1995)³⁵. Są to zarówno prace o charakterze popularnym, jak i naukowym. W 1947 roku ukazała się również, jedyna jak dotychczas, próba syntetycznego ujęcia całości dziejów parlamentaryzmu w Polsce autorstwa Bogusława Leśnodorskiego³⁶. Wszystkie syntezy obejmują swymi ramami również działalność sejmu i sejmików XVIII-wiecznych. W najobszerniejszej, *Historii sejmu polskiego*, w tomie I okresem 1700–1793 zajął się Jerzy Michalski³⁷.

Problematyce sejmowej w szerszym chronologicznie ujęciu, a w nim również XVIII-temu stuleciu, poświęcono kilkadziesiąt publikacji. Udziałem mieszczan w sejmach zajęli się: Leon Rymar (1904) i Andrzej Karpiński (2008) – Kraków, Waław Gizbert-Studnicki (1908) – Wilno, Jerzy Reder (1954) – Lublin i Marian Mika (1960) – Poznań. Udział kapituł w systemie parla-

³⁴ W wykazie sejmów znajdującym się w książce B. Włodarskiego, *Chronologia polska*, Warszawa 1957 (2 wyd. 2007), s. 486 wkradł się błąd – pominięto dwa sejmy czasów stanisławowskich – 1780 i 1782.

³⁵ I. Presiowski, *Krótką wiadomość*; M. Karejew, *Zarys historyczny sejmu polskiego*, Warszawa 1893; S. Kutrzeba, *Sejm walny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1923; B. Leśnodorski, *Sejm dawnej Polski*, Warszawa 1959; M. Borucki, *Sejmy i sejmiki szlacheckie*, Warszawa 1972; W. Czapliński, *Dzieje sejmu polskiego do roku 1939*, Kraków 1984; J. Bardach, S. Grodziski, A. Gwiżdż, *Dzieje sejmu polskiego*, Warszawa 1993; *Dzieje sejmu polskiego*, red. J. Bardach, Warszawa 1997; W. Kriegseisen, *Sejm Rzeczypospolitej*.

³⁶ B. Leśnodorski, *Parlamentaryzm w Polsce*, Kraków 1947.

³⁷ J. Michalski, *Sejm w czasach saskich*, s. 300–343, *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, s. 350–419 [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. I, red. J. Bardach, Warszawa 1984.

mentarnym omówił Henryk Karbownik (1970), a udział Żydów w wyborach sejmowych opracował I. Lewin (1932). Problematyka sądów sejmowych poruszana była w pracach L. Huberta (1861), Wacława Ostrożyńskiego (1891), Zbigniewa Szcząski (1968, 1971) i Wacława Zarzyckiego (2000). Problematyką prawa karnego materialnego w XVIII-wiecznych konstytucjach sejmowych zajął się Marian Mikołajczyk (1999). Elekcje i sejmy elekcyjne znalazły miejsce w pracach Władysława Smoleńskiego (1905), Ryszarda Zielińskiego (1958), Józefa A. Gierowskiego (1980) i Juliusza Chrościckiego (2001). Władysław Konopczyński w monumentalnym po dziś dzień dziele omówił genezę i funkcjonowanie liberum veto (1918), w odrębnym artykule zajął się także konwokacjami (1938). Ideologię sejmów konnych omówił Henryk Olszewski (1985). Miejscom obrad sejmów na warszawskim Zamku i w Grodnie wiele uwagi w swych publikacjach poświęcił Jerzy Lileyko, a także Hubert Izdebski (1986). Skład sejmu Rzeczypospolitej w latach 1493–1793 w obszernym, trzyczęściowym artykule na łamach Przeglądu Historycznego opisał Stanisław Kutrzeba (1906).

XVIII-wieczne dzieje parlamentaryzmu dzieli się zazwyczaj na dwie części, wyraźnie się od siebie odróżniające – czasy saskie i stanisławowskie. W okresie pierwszym liczyć można 36 sejmów, w dobie panowania Stanisława Augusta – 16.

Autorem najobszerniejszej jak dotąd monografii sejmów czasów saskich jest Henryk Olszewski (1966). Uzupełnia ją opublikowane wcześniej obszernie studium poświęcone doktrynom politycznym czasów saskich (1961)³⁸. Jest to jednak praca wstępna, pisana głównie z perspektywy historyka państwa i prawa, wymagająca rozwinięcia w postaci szczegółowych monografii poszczególnych sejmów, umieszczonych w szerszym kontekście politycznym, wewnętrznym i międzynarodowym. Dotychczas tylko 6 sejmów z tego okresu doczekało się takiego opracowania. Są to sejmy: 1703 (Jarosław Poraziński 1988), 1719–1720 (Urszula Kosińska 2003), 1736 i 1738 roku (Henryk Palkij 2000)³⁹, 1744 i 1752 roku (Władysław Konopczyński 1907–1912, 1999). Kilka dalszych sejmów doczekało się jedynie opracowań przyczynkowych: sejm 1701 i sejm z limity 1701/1702 pod kątem sytuacji politycznej analizowała

³⁸ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo-praktyka-teoria-programy*, Poznań 1966; Tenże, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697–1740*, Warszawa 1961.

³⁹ Sejmów tych dotyczą także artykuły tego autora (1998, 1999).

Jolanta Metzger, reformami skarbowymi sejmów lat 1703–1717 zajęli się Michał Nycz i Marian Drozdowski, sejmy i zjazdy okresu wojny północnej omówił wstępnie Henryk Suchojad, sejmem z limity 1712/1713 w relacjach nuncjusza apostolskiego zajął się Józef A. Gierowski, sprawę kompetencji hetmańskich podczas sejmów 1718–1724 omówił Tomasz Ciesielski, a stanowiskiem Rosji wobec sejmu jesiennego 1720 roku zajęła się Urszula Kosińska. Elekcji 1733 roku poświęcono kilka publikacji autorstwa: Józefa Leszczyńskiego (1972), Edmunda Cieślaka (1982), Adama Liska (1997) i Ewy Szklarskiej (2003).

Ważne są również prace o charakterze ogólnym, obejmujące całe czasy saskie, poświęcone komisjom sejmowym (Teresa Kaźmierczyk 2001), aukcji wojska na sejmach Augusta III (Henryk Krawczak 1961), finansowaniu kampanii sejmowych (Henryk Palkij 2003), przebudowie zamku w Grodnie (Jerzy Lileyko 1993), funkcjonowaniu zasady jednomyślności (Jacek Staszewski 1979), parlamentarzystom czasów saskich (Jacek Kurek 1999) oraz funkcji senatu w systemie ustrojowym państwa w dobie panowania Wettyńców (Jarosław Poraziński 1984, 1993 oraz Mariusz Markiewicz 1985, 1988, 1996, 1999).

Znacznie większy jest dorobek historiograficzny poświęcony sejmom doby stanisławowskiej. Podobnie jak w przypadku czasów saskich, posiadamy już łączną syntezę sejmów stanisławowskich pióra historyka państwa i prawa Ryszarda Łaszewskiego (1973) – jeszcze bardziej niż prace H. Olszewskiego wymaga ona uzupełnienia i rozwinięcia w postaci monografii poszczególnych sejmów. Do dziś jedynie cztery sejmy doczekały się odrębnych monografii – sejm zwyczajny 1778 roku (Witold Filipczak 2000) – sejmem tym zajmował się wcześniej w swoich artykułach Andrzej Stroynowski (1984, 1990)⁴⁰, sejm 1786 roku (Adam Danilczyk 2010) oraz dwa ostatnie sejmy Rzeczypospolitej. Wspomnieć również należy o wydanej we Francji książce Natachy Leclercq (2010), poświęconej sejmowi konwokacyjnemu 1764 roku w świetle diariuszy, a przede wszystkim o wydanej drukiem niedawno książce Zofii Zielińskiej, poświęconej sytuacji międzynarodowej Rzeczypospolitej w latach 1764–1766, która zawiera wiele niezwykle ważnych ustaleń w kwestii obradujących wówczas kilku sejmów⁴¹. Podobnego okresu, poszerzonego

⁴⁰ Sejmowi temu poświęcił swoje artykuły także Andrzej Stroynowski (1984, 1990).

⁴¹ Z. Zielińska, *Polska w okowach „systemu północnego” (1764–1766)*, Kraków 2012.

o dzieje konfederacji radomskiej, dotyczy napisane w języku angielskim studium Jerzego T. Lukowskiego⁴².

Sejm Wielki i sejm grodzieński należą do najdoskonalej zbadanych ze wszystkich sejmów I Rzeczypospolitej. Sejmowi Wielkiemu poświęcili odrębne książki lub artykuły: Walerian Kalinka (1895), Władysław Smoleński (1897, 1909), Stanisław Sosin (1930), Edward Giergielewicz (1938), Bogusław Leśnodorski (1951), Jerzy Michalski (1951), Emanuel Rostworowski (1955, 1956, 1957), Stanisław Hoszowski (1960), Bernard Krakowski (1968), Jerzy Kowecki (1974, 1991 red.), Leonard Ratajczyk (1977), Henryk Kocój (1982), Marian Ptak (1987), Zofia Libiszowska (1991), Maria Pasztor (1991), Zofia Zielińska (1991, 1994, 1995), Krystyna Zienkowska (1991), Józef Szczepanec (1991), Edmund Cieślak (1992), Krystyna Maksimowicz (2000), Anna Grześkowiak-Krwawicz (2000, 2012) i Ewa Ziółek (1989, 2001). Na osobne wyróżnienie zasługuje monumentalna, licząca ponad 1000 stron monografia pióra angielskiego historyka Richarda Butterwicka (2012), poświęcona kwestiom religii i Kościoła w polityce doby Sejmu Wielkiego – nie bez znaczenia pozostają także liczne artykuły tego autora poświęcone parlamentaryzmowi i polityce doby panowania Stanisława Augusta⁴³.

Osobny dział badań nad Sejmem Wielkim stanowią niewątpliwie publikacje poświęcone Konstytucji 3 Maja, którą zajmowało się już co najmniej 25 historyków: Leon Wegner (1865), Ernest Breiter (1891), Ludwik Finkel (1891), Stanisław Starzyński (1892, 1894), Aleksander Rembowski (1893), Kazimierz Bartoszewicz (1906), Ernest Łuniński (1907), Czesław Nanke (1907), Józef Siemieński (1916), Witold Kamieniecki (1917), Marcelli Handelsman (1922), Bogusław Leśnodorski (1946), Aleksander Bachrach (1949), Andrzej Ajnenkiel (1982), Jerzy Michalski (1985), Emanuel Rostworowski (1985), Jerzy Łojek (1986, 1988), Michał Komasyński (1989), Wojciech Szczygielski (1989), Marian Kallas (1990 red.), Juliusz Bardach (1991, 1992), Łukasz Kądziera (1991), Krzysztof Bauer (1991), Leokadia Kowalska-Posten (1993), Andrzej Wierzbicki (1993). Tłem międzynarodowym Sejmu Wielkiego i Konstytucji 3 Maja zajmował się w swoich licznych książkach Henryk Kocój (1967, 1972, 1976, 1996, 1997, 1999, 2001). Jeśli dodać jeszcze prace poświęcone ostatniemu sejmowi – zajmowali się nim Leon Wegner

⁴² J.T. Lukowski, *The Szlachta and the Confederacy of Radom 1764–1767/68. A Study of the Polish Nobility*, Roma 1977.

⁴³ R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki (1788–1792)*, Kraków 2012.

(1866), Dymitr Iłowajski (1870, 1872), Władysław Smoleński (1909), Zygmunt Mann (1938), Jan Wąsicki (1951, 1952), Jan Rzońca (1993), Jerzy Michalski (1994), Jerzy Malec (1996) i Henryk Olszewski (1996, 1999, 2000, 2001), a także niezwykle liczne artykuły i drobniejsze przyczynki, wyraźnie zarysuje się dominacja dwóch ostatnich sejmów w badaniach nad staropolskim parlamentaryzmem w XVIII stuleciu. Niewątpliwie przyczyniły się do tego dwie okrągłe rocznice, obchodzone w XIX i XX wieku, intensyfikujące badania, jak i fundamentalne znaczenie obu sejmów dla dziejów państwa szlacheckiego i kształtowania się narodu pod zaborami.

Dorobek historiograficzny sejmów stanisławowskich wydatnie uzupełniają prace cząstkowe i przyczynkowe. Reformami Czartoryskich i reformą sądownictwa na sejmie konwokacyjnym 1764 roku zajęli się Władysław T. Kisielewski (1880) i Jerzy Michalski (1993). Sejmem delegacyjnym 1773–1775 roku zajmowali się w różnych aspektach Leon Wegner (1873), Jerzy Michalski (1954), Ryszard Łaszewski (1971), Ryszard Chojecki (1972), Marian Drozdowski (1975), Piotr Ugniewski (2006) i Dorota Dukwicz (2008)⁴⁴. Jedną z konstytucji sejmu 1776 roku, poświęconą konwikcjom w sprawach kryminalnych oraz publicystyką tego sejmu zajął się Jerzy Michalski (1996). Wprowadzeniu komisji porządkowych cywilno-wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Wielkiego monografię poświęcił Jerzy Gordziejew (2010).

Z bilansu opracowania dziejów sejmów w XVIII wieku wynika wyraźnie, że większość z nich nadal oczekuje na swoje monografie. Z 52 tylko 10 już je posiada, kilkanaście dalszych doczekało się jedynie drobniejszych prac cząstkowych. Odrębne miejsce należałoby poświęcić badaniom nad senatem i izbą senatorską w ramach sejmu Rzeczypospolitej szlacheckiej, kwestie te omówił już jednak w swoim artykule Andrzej Korytko⁴⁵.

Parlamentaryzm staropolski, co dostrzegano od początku prac nad jego przeszłością, znacznie przekraczał ramy sejmów. W jego skład wchodziły także sejmiki generalne i ziemskie. W tej części niniejszego tekstu wypada się zatem zatrzymać na chwilę nad bilansem historiografii dotyczącej sejmików ziemskich w XVIII stuleciu. Sejmiki generalne, poza pewnymi wyjątkami, w XVIII stuleciu zanikły na rzecz sesji prowincjonalnych w ramach sejmów.

⁴⁴ Rozprawa obroniona w Instytucie Historii PAN pod kierunkiem Wojciecha Kriegseisena.

⁴⁵ A. Korytko, *Senat Rzeczypospolitej XVI-XVIII w.*

Pierwszą i jak do tej pory jedyną próbę szerszego ujęcia dziejów sejmików Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku podjął Wojciech Kriegseisen (1991). W swojej monografii wyliczył w sumie 44 sejmiiki koronne i 24 litewskie⁴⁶. Wśród sejmików wielkopolskich najobszerniejszą monografię posiada sejmik województw brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego, pióra najwybitniejszego z badaczy dziejów sejmikowych – Adolfa Pawińskiego (1888). Całość dziejów nowożytnych sejmiku województwa łęczyckiego omówił także Jerzy Włodarczyk, uzupełniając monografię kilkoma artykułami – wiek XVIII jest jednak w pracach Włodarczyka opracowany najslabiej⁴⁷. Najważniejszy w Wielkopolsce sejmik województw poznańskiego i kaliskiego wciąż nie posiada pełnej monografii swoich dziejów – XVIII wiekiem zajmowali się do tychczas we fragmentach Kazimierz Jarochoński (1884), Stanisław Pomykaj (1932), Jacek Sobczak (1978, 1980, 1984, 1985, 1990), Michał Zwierzykowski (1998–2010) i Andrzej Kamiński (2008). W chwili obecnej trwają prace nad okresem lat 1733–1763. Dzięki obszernemu artykułowi Józefa Siemieńskiego (1906) mamy również omówienie dziejów sejmiku ziemi dobrzyńskiej. Najslabiej na tym tle prezentuje się stan opracowania dziejów XVIII-wiecznych sejmików sieradzkiego i wieluńskiego – w 2009 roku Anna Burkietowicz opublikowała funkcjonowanie sejmiku sieradzkiego w latach 1669–1717, poza tym napisano jeszcze zaledwie kilka przyczynkowych artykułów. W 2012 roku Witold Filipczak opublikował obszerną monografię życia sejmikowego w prowincji wielkopolskiej (bez Mazowsza) w latach 1780–1786 – obejmuje ona obok województw poznańskiego i kaliskiego, również województwa sieradzkie, łęczyckie, brzesko-kujawskie, inowrocławskie, ziemię dobrzyńską i wieluńską⁴⁸. Monografia ta zasługuje na szczególną uwagę, gdyż może służyć za wzór opracowywania dziejów sejmików w specyficznym okresie ich funkcjonowania, w dobie stanisławowskiej.

Zdecydowanie lepiej, szczególnie dzięki badaniom z XIX i pierwszej połowy XX wieku, wygląda stan opracowania dziejów sejmików prowincji małopolskiej, szczególnie wschodnich jej obszarów. W prowincji tej znajdowało się najwięcej sejmików. Działalnością samorządów sejmikowych (szlacheckich)

⁴⁶ W. Kriegseisen, *Sejmiiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.

⁴⁷ Prace Włodarczyka uzupełniają artykuły Jacka Sobczaka (1986) oraz Marii Wiśnińskiej (1980, 1987).

⁴⁸ W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź 2012.

i sądów skarbowych w Małopolsce do 1717 roku zajmowali się Adam Lityński (1972, 1974) i Wojciech Kriegseisen (1989). Sejmikami województwa ruskiego zajmowali się Antoni Prochaska (1920), Stefan Sochaniewicz (1915), Kazimierz Hahn (1928), Tadeusz Kostkiewicz (1928), Stanisław Piotrowski (1932), sejmikiem halickim Stanisław Śreniowski (1938), sejmikiem bełskim Wojciech Hejnosz (1939 – praca nie ukazała się drukiem) i Wiesław Bondyra (1999, 2005). Znacznym zainteresowaniem cieszy się sejmik ziemi chełmskiej – zajmowali się nim Antoni Prochaska (1908), Wojciech Hejnosz (1935), Danuta Wójcik-Górska (1961), Józef Kus (1997), czasami saskimi Wiesław Bondyra (1996) i Robert Kozyński (2003, 2004, 2006, 2007). Niestety, mniejszą uwagą badaczy cieszyły się ważniejsze politycznie sejmiki Małopolski zachodniej – krakowskiemu w czasach saskich poświęcił osobną monografię Kazimierz Przyboś (1981), sandomierski posiada zaledwie dwa przyczynki Anatola Leszczyńskiego (wydatki kahału na sejmik w 1752 roku – 1986) oraz Zofii Trawickiej (stosunek do plebejów w XVIII wieku – 1982). Nieco lepiej prezentuje się stan badań nad XVIII-wiecznym sejmikiem województwa lubelskiego – Agnieszka Panek poświęciła krótki tekst latom 1702–1716 (2001 – jest też autorką rozprawy doktorskiej o sejmiku lubelskim czasów saskich, niestety nie ukazała się drukiem), Antoni Małecki w krótkim artykule napisał o sejmiku gospodarskim lubelskim z 1730 roku (1904); w 2011 roku ukazała się obszerna monografia sejmiku lubelskiego w latach 1764–1794 pióra Waldemara Bednaruka. Sejmiki województwa podlaskiego nadal oczekują na swojego historiografa. Do dziś posiadamy jedynie artykuł opisujący nowożytne dzieje sejmiku ziemi bielskiej w Brańsku pióra Jana Siedleckiego (1989), a Jacek Sobczak opisał sejmiki województwa podlaskiego po reformie 1791 roku (1986). Solidną monografię funkcjonowania wojsk sejmikowych z terenu Małopolski i Rusi Czerwonej opublikował w 2008 roku Dariusz Kupisz.

Sejmikami trzech województw mazowieckich w XVIII wieku zajmowało się dotychczas bardzo niewielu historyków. Fundamentalną i do dziś niezastąpioną jest monografia Józefa A. Gierowskiego (1948) poświęcona sejmikowi generalnemu województwa mazowieckiego. Jedynie drobnym wycinkiem życia sejmikowego Mazowsza zajęli się w swoich artykułach: Józef Rafacz działalnością sejmiku gospodarskiego ziemi warszawskiej w latach 1717–1775 (1939), Adam Lityński działaniem sądów skarbowych województwa płockiego do 1717 roku (1986) i sejmikami płockimi doby Sejmu Wielkiego (1988). Wstępny rys dziejów sejmiku ziemi liwskiej dała Anna Sucheni-Grabowska

(1993), a wycinkami działalności tego sejmiku w czasach stanisławowskich zajmuje się Mirosław Roguski (2004). Mazowsze nadal czeka zatem na monografię większości sejmików ziemskich województwa mazowieckiego oraz sejmików województw rawskiego i płockiego w XVIII wieku.

Dość obfitą historiografię ma życie sejmikowe Prus Królewskich, którym w różnych aspektach zajmowali się już Jan Gerlach (1963), Stanisław Achremczyk (1981, 1991, 1993, 1996), Stanisław Salmonowicz (1982), wielokrotnie Jerzy Dygdała (1982, 1981, 1985, 1987, 1992, 2008), Janusz Małłek (1993), Zbigniew Naworski (1990, 1992) i Stanisław K. Wałęga (1999), życiem parlamentarnym Prus Książęcych zajmowała się Danuta Bogdan.

W ostatnim dziesięcioleciu XX wieku znaczną intensyfikację obserwować można na polu badań nad parlamentaryzmem Wielkiego Księstwa Litewskiego zarówno w Polsce, jak i za granicą. Ich wyniki omówił już wcześniej Andrzej B. Zakrzewski⁴⁹. Warto wspomnieć również o interesującej książce Bogusława Dybasia (2004), poświęconej funkcjonowaniu luźno związanego z Rzeczpospolitą sejmiku powiatu piltyńskiego – badania doprowadzone zostały niestety tylko do 1717 roku.

Część prac sejmikowych poświęcona jest wybranym momentom historycznym w przekroju przez całą Rzeczpospolitą. Ryszard Łaszewski omówił sejmiki przedsejmowe w Polsce stanisławowskiej z perspektywy organizacji obrad (1977), sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 roku opisał Tomasz Szwaciński (2006), sejmiki poselskie przed sejmem 1788 roku znalazły miejsce w artykule Jerzego Michalskiego (2004), sejmikom lutowym 1790 roku poświęcony został artykuł Zofii Zielińskiej (1993). Gruntowne omówienie sejmików lutowych 1792 roku dał w osobnej monografii Wojciech Szczygielski (1994).

Odrębną grupę stanowią publikacje poświęcone omówieniu stosunku sejmików do wybranych zagadnień. Problemem niemieckim w uchwałach sejmikowych zajął się Jerzy Włodarczyk (1980), kwestiami sądownictwa i Trybunału Koronnego – Witold Maisel (1982) i Andrzej Abramski (1988), stosunkiem sejmików do Żydów zajmowali się Andrzej Link Lenkowski (1991) i Jacek Krupa (1999). Osobno zajmowano się również wybranymi zagadnieniami ustrojowymi funkcjonowania sejmików – praktyce limitowania poświęcone są artykuły Henryka Olszewskiego (1961) i Jarosława

⁴⁹ A.B. Zakrzewski, *Osiągnięcia i problemy badań nad parlamentaryzmem Wielkiego Księstwa Litewskiego*.

Porazińskiego (1992), składem społecznym zgromadzeń sejmikowych zajął się Ludwik Łysiak (1971), Jerzy Włodarczyk (1979) i Michał Zwierzykowski (2006) omówili etapy ewolucji sejmików i ich organów wykonawczych, listami sejmikowymi w świetle instructuarium kancelarii koronnej zajął się Wojciech Krawczuk (1994), prawu zgromadzeń, głosowaniu na sejmikach, ich prawnokarnej ochronie oraz szerzej działalności w dobie stanisławowskiej poświęcił wiele swych artykułów i monografię Adam Lityński. Ten historyk ustroju państwa i prawa może się zresztą poszczycić najliczniejszym dorobkiem badawczym w odniesieniu do sejmików, który odegrał ważną rolę w historiografii. Osobne znaczenie mają liczne prace poświęcone działalności sejmikowych komisji porządkowych cywilno-wojskowych.

W badaniach i popularyzacji wiedzy o sejmach i sejmikach, również tych XVIII-wiecznych, niezwykle pomocne są wydawnictwa albumowe, zawierające bogaty materiał ilustracyjny. Są to między innymi albumy prezentujące wizerunki senatorów i posłów Sejmu Wielkiego⁵⁰ oraz marszałków sejmów staropolskich⁵¹, katalog wystawy poświęconej 500-leciu sejmu⁵², książka Bożeny Wierzbickiej poświęcona gmachom i wnętrzom sejmowym, album Jerzego Lileyki ukazujący sztuki plastyczne w służbie polskiego parlamentaryzmu⁵³, album Anny Rosner i Marka Wąsowicza na rocznicę sejmu w 1993 roku⁵⁴ oraz album przygotowany przez Marka Wrede na rocznicę konstytucji *Nihil novi*⁵⁵. Ukazały się również trzy albumy zawierające ilustracje dotyczące staropolskiej dokumentacji sejmowej i sejmikowej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej⁵⁶, Biblioteki Narodowej⁵⁷ i AGAD⁵⁸.

⁵⁰ *Senatorowie i posłowie Sejmu Wielkiego*, oprac. J. Kowecki, H. Małachowicz, Warszawa 1991.

⁵¹ *Marszałkowie sejmów I Rzeczypospolitej*, wstęp H. Olszewski, oprac. W. Sieradzki, J. Kowtowicz, J. Walukiewicz-Wolfram, Warszawa 1993.

⁵² *500 lat sejmu polskiego 1493–1993. Katalog wystawy w gmachu Sejmu*, Warszawa 1993.

⁵³ J. Lileyko, *Sejm polski. Tradycja – ikonografia – sztuka*, Warszawa 2003.

⁵⁴ A. Rosner, M. Wąsowicz, *Sejm polski 1493–1993*, Warszawa 1995.

⁵⁵ *Sejm i dawna Rzeczypospolita. Momenty dziejowe*, oprac. M. Wrede, Warszawa 2005.

⁵⁶ *Źródła do dziejów parlamentaryzmu polskiego w XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 2004. Zob. również katalog wystawy w Bibliotece Jagiellońskiej: *Parlamentaryzm dawnej Polski. Wystawa w Bibliotece Jagiellońskiej, wrzesień – październik 2005*, red. G.M. Kowalski, Kraków 2005.

⁵⁷ *Sejmy i sejmiki Pierwszej Rzeczypospolitej. Dokumenty w zbiorach Biblioteki Narodowej*, oprac. M. Wrede, Warszawa 1999.

⁵⁸ *Staropolska dokumentacja sejmowa w zbiorach AGAD*, oprac. M. Woźniakowa, Warszawa 1999.

Podsumowując niniejsze wywody, wypada stwierdzić, iż pomimo niemal dwuwiekowej tradycji badań nad staropolskim parlamentaryzmem, stan poznania jego dziejów pozostawia nadal wiele zadań dla przyszłych pokoleń badaczy. Tak jest również w przypadku parlamentaryzmu XVIII-wiecznego. Wśród postulatów badawczych w pierwszej kolejności trzeba wymienić palącą konieczność intensyfikacji wydawania źródeł – nowej edycji konstytucji sejmowych, diariuszy (wydawanych zgodnie ze wzorem zaproponowanym przez P. Smolarka), a w szczególności akt sejmikowych, które z uwagi na znaczne rozproszenie nie są dostępne dla badaczy bez żmudnych i czasochłonnych kwerend. Nadal zasadne wydaje się pisanie monografii poszczególnych sejmów. Na swojego historiografa oczekuje większość sejmów czasów saskich, a także duża liczba sejmów doby stanisławowskiej, szczególnie z pierwszej jej połowy. W ramach staropolskiego parlamentaryzmu niezbędne jest pogłębienie badań nad funkcjonowaniem sejmików w systemie parlamentarnym i samorządowym – najnowsze badania stawiają sejmiki i ich znaczenie w ustroju państwa w zupełnie nowym świetle. Dużą pomocą w badaniach nad dziejami sejmów mogłoby służyć między innymi dokończenie prac nad poczem posłów sejmowych⁵⁹, czy też krytyczna edycja „Kuriera Polskiego” i innych gazet 2. połowy XVIII wieku. Doceniając wzrastające w ostatnich latach zainteresowanie młodych historyków problematyką parlamentarną, wskazać należy, że bez integracji środowiska badaczy poprzez forum lub stronę internetową, udostępnienie w jej ramach kompleksowej, łatwej do uzupełniania bibliografii, wiele wysiłków może zostać zmarnowanych lub będą one podejmowane niepotrzebnie.

⁵⁹ Do tej pory ukazał się jedynie tom obejmujący spis posłów ziemskich z terenu Korony: *Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. I. Kaniewska, oprac. J. Byliński, M. Ferenc, I. Kaniewska, W. Uruszczak, Warszawa 2013.